

AZ IGEI JELENTÉS METAFORIZÁCIÓJÁNAK MINTÁZATAI: NYELVTAN- ÉS KORPUSZVEZÉRELT VIZSGÁLAT

Simon Gábor
posztdoktor kutató (MTA – ELTE)

Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban
Szeged, 2017. április 28.

A probléma

- „hogyan határozhatjuk meg nyelvi jelek azon listáit, amelyek bármely természetes nyelvi szövegben metaforikus jelentésekre utalnak” (Babarczy – Simon 2012: 224)
- Nem metaforamodellen alapuló módszer
→ korpuszvezérelt
- Csökkenteni az intuíció szerepét
→ nyelvtanvezérelt

Előzmények – Korpuszalapú vizsgálat

- Elméleti modellből levezetett struktúrák szisztematikus feltárása (Biber 2010: 162)
- A keresést és a feldolgozást a metafora elméleti modellje határozza meg (Lederer 2016: 530)
- A fő kérdés: CT-elem, FT-elem, mindkettő? (Babarczy – Simon 2012, Lederer 2016, Majoros 2013)
- A korpuszbeli mintázatok: nem mindig „jólformáltak”, professzionális intuíció
- Kollokációk: metaforikus kifejezések feltárása, automatizálás

Korpuszvezérelt kutatás

- ⦿ A nyelvi konstrukció a korpuszból emergál, minimális elméleti előfeltevések → új konstrukciók (Biber 2010)
- ⦿ Módszertan (Brunner – Steyer 2009)
 - A vizsgált jelenség a korpuszból eredjen.
 - Fokozatosan formálódó hipotézis.
 - Folyamatos empirikus kontrol.
 - Többszintű generalizálás a magyarázatban.
- ⦿ Nem lemmatizált: szóalakra keresés.
- ⦿ Előzetesen definiált fogalmak.

A korpuszvezérelt hipotézis

- Egy kifejezés egyes jelentései különböző mintázatokhoz kötődnek (Hunston – Francis 2000: 83)
- A metaforikus jelentés: kollokációs mintázatok, stabil konstrukciók (Deignan 2005: 145, 2008: 288)

→ Erős korpuszvezérelt hipotézis:
az egyes metaforikus jelentések egyértelmű mintázatokba különülnek el.

p/n csokipultot	18	4.243	19.105	8.085
p/n Alkotmánybíróságon	23	4.796	14.321	8.044
p/n gépüket	17	4.123	15.125	7.829
p/n alkotmánybíróságon	13	3.605	15.087	7.480
p/n megfutamítsa	11	3.317	19.016	7.379
p/n Afganisztánt	14	3.741	13.343	7.259
p/n Irakot	17	4.122	12.652	7.193
p/n közreműködöt	10	3.162	15.419	7.158
p/n megerősokolja	9	3.000	14.575	6.951
p/n Lengyelországot	16	3.999	12.215	6.943
p/n intézkedésben	10	3.162	13.140	6.847
p/n hóembert	9	3.000	13.636	6.828
p/n elúzi	10	3.162	12.955	6.800
p/n Szovjetuniót	10	3.162	12.636	6.707
p/n immunrendszere	10	3.162	12.505	6.665
p/n vagyona	26	5.097	11.115	6.487
p/n idegrendszert	8	2.828	12.546	6.454
p/n kapitulál	6	2.449	15.100	6.443
p/n igénybevételeivel	10	3.161	11.679	6.334
p/n államhatalom	10	3.161	11.659	6.324
p/n megszállja	6	2.449	13.015	6.237
p/n tisztújítási	5	2.236	15.055	6.190

Kollokációjelöltek a megtámadja szóalakhoz

Hogyan azonosíthatók a metaforikus példányok, hogyan lehet szűrni a metaforikus kollokációkat?

Professzionális intuíció?

Előzmények – a metafora nyelvtana

- Croft (1993): fogalmilag autonóm komponens kezdeményezi a függő komponensben
- Sullivan (2009): a függő komponens az FT-elem, az autonóm a CT-elem
- Steen (2007): alapjelentés és kontextuális jelentés, indirekt használat, hasonlóságon alapuló összevetés
 - Nyelvtanalapú, de elméletvezérelt magyarázatok,
 - nehezen operacionalizálhatók.

Kognitív nyelvtani javaslat (Simon 2016)

- ⦿ A metaforikus kifejezés: kompozitum.
- ⦿ A metaforikus jelentés a konstrukciós séma átrendeződésével (rekonfigurációval) jár.
- ⦿ Metaforizáció: a profilmeghatározó komponens (Langacker 2008: 193) profilja módosul a jelentésalkotás során.
- ⦿ A metaforikus jelentés azonosítása:
 - a konstrukció komponenseinek azonosítása
 - a profilmeghatározó azonosítása
 - a profil módosulásának megfigyelése

◎ *megtámad* (ÉKSz.):

1. Támadást intéz, indít valaki, valami ellen: *megtámadták az erődöt, megtámadták a sötétben;*
2. Káros, romboló hatást kezd kifejteni valami(be)n: *a dohányzás megtámadta a tüdejét;*
3. Vádoló, sértő vagy számon kérő hangon nekitámad valakinek, valaminek: *megtámadták a cikkéért ;*
4. Jogi határozat, döntés érvénytelenítéséért eljárást indít: *megtámadták a végrendeletet.*

(www.szotar.net, 2017. 04. 27.)

A kombinált hipotézise

- ⦿ Az ige profilmeghatározó, ezért érdemes igealakra keresni a korpuszban.
- ⦿ Az ige konstrukciókban vesz részt: az egyes komponensek integrálása kezdeményezi a profil módosulását.
- ⦿ → Erős kombinált hipotézis: az elkülönülő metaforikus kollokációk egyben specifikus konstrukciók, vagyis a metaforikus használat stabil nyelvtani szerkezetekbe rendeződik.

Anyag és módszer

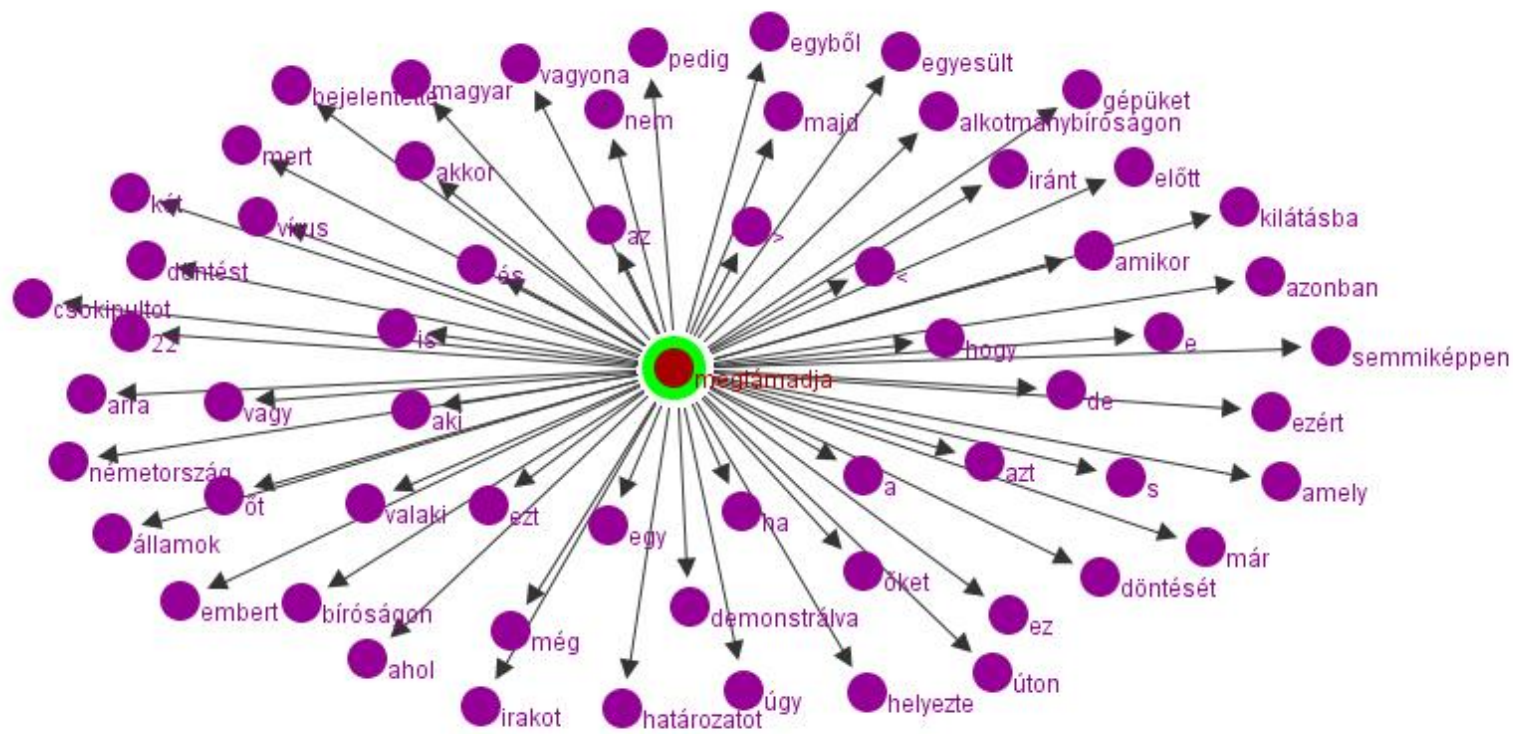
- ◉ Vizsgált igealakok: *megtámadja* (2152), *megrohanja* (89), *megrohamozza* (42)
- ◉ Vizsgált korpusz: MNSZ2, ~1,5 milliárd szövegszó (Oravecz – Váradi – Sass 2014)
- ◉ Kollokációs mutató: logDICE (Rychlý 2008)
- ◉ Kollokációk feltérképezése: GraphColl (Brezina et al. 2015, Baker 2016)

A generalizáció szintjei

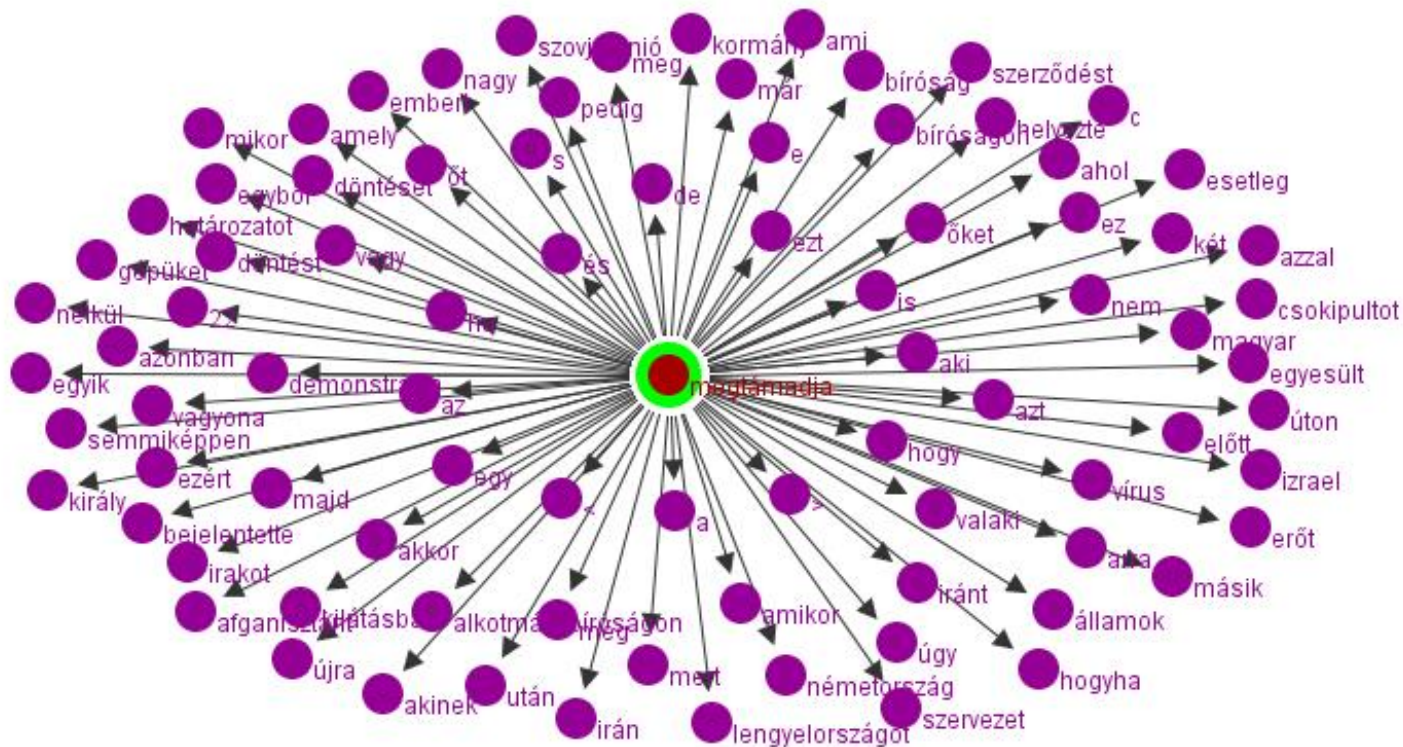
1. Kollokációs profil – felszíni mintázat
2. Fogalmi csoportosítás – a kollokációk nyelvtani mintázata
3. Leképezési táblázat – a metaforikus jelentés konstrukciós mintázata

(Brunner – Steyer 2009, Hunston – Francis 2000)

Kollokációs profil – *megtámadja*

Kollokációs profil- *megtámadja*

Fogalmi csoportosítás - megtámadja

Kollokációjelölt	logDice	Mintázat	Fogalmi csoport
<i>demonstrálva</i>	9.586	adv + v	A megtámadás módja
<i>Iránt</i>	8.310	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>csokipultot</i>	8.085	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Alkotmánybíróságon</i>	8.044	v + nSet	A megtámadás kerete/közege
<i>gépiüket</i>	7.829	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>alkotmánybíróságon</i>	7.480	v + nSet	A megtámadás kerete/közege
<i>Afganisztánt</i>	7.259	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Irakot</i>	7.193	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>közreműködőt</i>	7.158	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Lengyelországot</i>	6.943	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>hőembert</i>	6.828	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Szovjetuniót</i>	6.707	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>immunrendszere</i>	6.665	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>idegrendszert</i>	6.454	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>szövetségeseit</i>	6.128	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>vírus</i>	6.105	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>cápa</i>	6.042	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>Alkotmánybíróságnál</i>	5.995	v + nSet	A megtámadás kerete/közege
<i>Szíriát</i>	5.976	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>sejteket</i>	5.975	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>fémeket</i>	5.956	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Finnországot*</i>	5.933	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>bíróságon*</i>	5.910	v + nSet	A megtámadás kerete/közege
<i>anyóست</i>	5.833	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>fogzománcot</i>	5.831	v + nO	Akit/ami megtámadnak

<i>Egyiptomot</i>	5.780	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Kuvaitot</i>	5.777	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>idegrendszerét</i>	5.744	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>immunrendszer</i>	5.733	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>démon*</i>	5.728	ns + v	Aki/ami megtámad
<i>kór</i>	5.726	ns + v	Aki/ami megtámad
<i>gépiüket</i>	5.686	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>Phobos</i>	5.671	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>sejtjeit</i>	5.649	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>szomszédait</i>	5.590	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>végeredményt</i>	5.583	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>tüdőt</i>	5.546	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>cellulitist</i>	5.507	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>olvadéka</i>	5.503	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>Meridiánt</i>	5.499	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>gyümölcsmoly</i>	5.494	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>szürkepenész</i>	5.489	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>munília</i>	5.478	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>Japánt</i>	5.449	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>alkotmánybíróságnál</i>	5.445	v + nSet	A megtámadás kerete/közege
<i>Bizáncot</i>	5.415	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>bacilus</i>	5.413	nS + v	Aki/ami megtámad
<i>perzsákat</i>	5.401	v + nO	Akit/ami megtámadnak
<i>kórháztörvényt</i>	5.385	v + nO	Akit/ami megtámadnak

Leképezési táblázat - megtámadja

adv / mód		v	n / landmark
<i>(valamit)</i> <i>demonstrálva</i> 9.586 / 60		<i>megtámadja</i>	<i>azt</i>
n / trajektor		v	n / landmark
<i>Szovjetunió</i> 4.418 / 12		<i>megtámadja</i>	<i>Finnországot</i> 5.933 / 5
<i>Irán</i> 4.109 / 9		<i>megtámadja</i>	<i>Afganisztánt</i> 7.259 / 14
<i>Németország</i> 3.622 / 20		<i>megtámadja</i>	<i>Lengyelországot</i> 6.943 / 16
n / trajektor	n / körülmény	v	n / landmark
<i>(lesz olyan,) aki</i> 1.860 / 141	<i>az</i> <i>Alkotmánybíróságon</i> 8.044 / 23	<i>megtámadja</i>	<i>a jogszabályt</i> 4.343 / 8
<i>a kormányfő</i> 2.004 / 10		<i>megtámadja</i>	<i>a végeredményt</i> 5.583 / 10
<i>a vesztes</i> 4.869 / 10	<i>bíróságon</i> 5.910* / 26 (5.298)	<i>megtámadja</i>	<i>a döntést</i> 4.018 / 30

Leképezési táblázat - *meztámadja*

<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>a vírus</i> 6.105 / 39	<i>meztámadja</i>	<i>a gépüket</i> 7.829 / 17
<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>(a szervezet)</i> <i>immunrendszere</i> 6.665 / 10	<i>meztámadja</i>	<i>(saját) idegrendszerét</i> 5.744 / 4
<i>a vírus</i> 6.105 / 39	<i>meztámadja</i>	<i>az idegrendszert</i> 6.454 / 8
<i>a vírus</i> 6.105 / 39	<i>meztámadja</i>	<i>a sejteket</i> 5.975 / 10
<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>(klórozószer)</i>	<i>meztámadja</i>	<i>fémeket</i> 5.956 / 5
<i>olvadéka</i> 5.503 / 3	<i>meztámadja</i>	<i>üveget</i>
<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>a gyümölcsmoly</i> 5.494 / 3	<i>meztámadja</i>	<i>a gyümölcsöt</i>

Fogalmi csoportok és metaforikus mintázatok - *megrohanja*

<u>Kollokációjelölt</u>	<u>logDice</u>	<u>Mintázat</u>	<u>Fogalmi csoport</u>
<i>népet</i>	5.312	v + nO	Akit/amit megrohannak
<i>versenyzőt</i>	5.303	v + nO	Akit/amit megrohannak
<i>félelem</i>	4.697	nS + v	Aki/ami megrohan
<i>bankot</i>	3.664	v + nO	Akit/amit megrohannak
<i>tömeg</i>	1.718	nS + v	Aki/ami megrohan
<i>hirtelen</i>	1.240	v + adv	A megrohanás módja

<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>a félelem</i> 4.697 / 16	<i>megrohanja</i>	<i>a népet</i> 5.312 / 16
<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>a tömeg</i> 1.718 / 4	<i>megrohanja</i>	<i>a helyszínt</i>
<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>a riporterek hada</i>	<i>megrohanja</i>	<i>a versenyzőt</i> 5.303 / 4
<u>n / trajektor</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>mindenki</i>	<i>megrohanja</i>	<i>a bankot</i> 3.664 / 3
<u>adv / mód</u>	v	<u>n / landmark</u>
<i>hirtelen</i> 1.240 / 4	<i>megrohanja</i>	<i>a helyet</i>

Fogalmi csoportok és metaforikus mintázatok - *megrohamozza*

<u>Kollokációjelölt</u>	<u>logDice</u>	<u>Mintázat</u>	<u>Fogalmi csoport</u>
<i>leárazáskor</i>	11.193	<u>adv + v</u>	A megrohamozás körülménye
<i>üzleteket</i>	5.284	<u>v + nO</u>	Akit/amit megrohamoznak
<i>épületét</i>	3.925	<u>v + nO</u>	Akit/amit megrohamoznak
<i>épületet</i>	2.745	<u>v + nO</u>	Akit/amit megrohamoznak
<i>tömeg</i>	2.457	<u>nS + v</u>	Aki/ami megrohamoz

<u>n / trajektor</u>	<u>n / mód</u>	<u>v</u>
<i>a tömeg</i> 2.457 / 5	<i>leárazáskor</i> 11.193 / 4	<i>megrohamozza</i>
<u>n / trajektor</u>	<u>v</u>	<u>n / landmark</u>
<i>a tömeg</i> 2.457 / 5	<i>megrohamozza</i>	<i>az üzleteket</i> 5.284 / 4
<u>n / trajektor</u>	<u>v</u>	<u>n / landmark</u>
<i>a tömeg</i> 2.457 / 5	<i>megrohamozza</i>	<i>(a tartományi kormányzóság)</i> <i>épületét</i> 3.925 / 3
<u>n / trajektor</u>	<u>v</u>	<u>n / landmark</u>
<i>a rendőrség</i>	<i>megrohamozza</i>	<i>az épületet</i> 2.745 / 3

Konklúziók

- Erős kombinált hipotézis: nem tartható.
- De: azonosítható kollokációs mintázatok a metaforikus jelentések mentén.
- Az igei jelentés metaforizálódása – bizonyos komponensek nyelvi kidolgozottsága
- Köztes kombinált hipotézis: a kollokálódó kifejezések nagyobb része koherens mintázatot alkot (Hunston – Francis 2000: 86).
- A metaforizálódás grammatikai kötöttségek kialakulásával jár (Deignan 2005: 145).

Eredmények

- Szabad variálódás – idiomatizálódás közötti kontinuum feltárása
- Kollokálódás: a séma átrendeződését, a profil módosulását tipikusan kezdeményező összetevők
- Új annotálási lehetőségek – fogalmi csoportok (keretszemantika)
- Bizonyos kollokációs mintázatok – metaforikus jelentésekre utalnak, ez a további kutatásokban az intuíció csökkentését teszi lehetővé.

- Babarczy Anna – Simon Eszter 2012. A fogalmi metaforák és a szövegstatistika szerepe a metaforák felismerésében. *ÁNyT.* XXIV. 223–242.
- Baker, Paul 2016. The shapes of collocation. *International Journal of Corpus Linguistics* 21: 2. 139–164.
- Biber, Douglas. 2010. Corpus-based and corpus-driven analyses of language variation and use. In: Heine, Bernd and Narrog, Heiko (eds.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 159-192.
- Brezina, V., McEnery, T. & Wattam, S. (2015). Collocations in context: A new perspective on collocation networks. *International Journal of Corpus Linguistics* 20: 2. 139-173.
- Brunner, Annelen – Steyer, Kathrin 2009. A Model for Corpus-Driven Exploration and Presentation of Multi-Word Expressions. In: J. Levická and R. Garabfk (eds.): *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research. Fifth International Conference Smolenice, Slovakia, 25-27 November 2009. Proceedings*. Bratislava: Tribun. 54-64.
- Croft, William 1993. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics* 4: 335–370.
- Deignan, Alice 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Deignan, Alice 2008. Corpus linguistics and metaphor. In: Gibbs, Raymond W. (eds.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 280–294.
- Hunston, Susan – Francis, Gill 2000. *Pattern Grammar. A corpus-driven approach to the lexical grammar of English*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lederer, Jenny 2016. Finding source domain triggers. How corpus methodologies aid in the analysis of conceptual metaphor. *International Journal of Corpus Linguistics* 21: 4. 521–558.
- Majoros Krisztián 2013. Metafora és kollokáció. In: Váradi Tamás (szerk.): *Alknyelvdok 7*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 131–142.
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás –Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*.
- Rychlý, Pavel 2008. A lexicographer-friendly association score. In: Sojka, Petr. – Horák, Ales (eds.): *RASLAN 2008. Recent advantages in Slavonic natural language processing*. Brno: Masaryk University. 6–9.
- Simon Gábor 2016. A metaforikus jelentés nyelvtanvezérelt megközelítése. *Magyar Nyelvőr* 140: 178–199.
- Steen, Gerard J. 2007. *Finding Metaphor in Grammar and Usage. A methodological analysis of theory and research*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Sullivan, Karen 2009. Grammatical constructions in metaphoric language. In: Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara–Dziwirek, Katarzyna (eds.): *Studies in Cognitive Corpus Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 57–82.